

Center for Strategic Studies of the
Islamic Republic of Iran Army

Quarterly Journal Of
Army Strategic Research
Print ISSN:27834212
Volume 4, Issue 12
Summer 2025
P.P. 167-187

Sociological Analysis of Factors Affecting Population Dynamics from the Perspective of National Power

Faramarz Nasri¹, Mohammad Saeid Tabarzad*²

Abstract

Population dynamics, as a fundamental component influencing national power, has consistently garnered the attention of policymakers and sociologists. In Iran, the demographic shifts of recent decades, particularly the declining fertility rate and increasing life expectancy, have led to an altered age structure and concerns regarding the future of the labor force, the economy, and national security. This research was conducted with the aim of sociologically analyzing the factors affecting population dynamics (fertility rate and migration) from the perspective of national power in Iran. Employing a mixed-methods approach, this study explored the factors influencing population dynamics. The quantitative component utilized secondary statistical data pertaining to fertility rates, life expectancy, age structure, and migration. The qualitative component involved interviews with experts and specialists in the field of population, and the content of these interviews was analyzed to identify the non-material factors influencing population dynamics. The research findings indicate that women's education and employment, religious beliefs, changes in gender roles and the place and role of the family in society, the penetration coefficient of the Internet and social networks, and the country's economic and social transformations are the most important factors affecting the country's population dynamics. Addressing these challenges of population dynamics and their impact on national power, particularly in the military sphere, requires comprehensive and coordinated strategies across various cultural, economic, social, defense, and political dimensions. In this regard, five overarching and operational strategies were presented to enhance population dynamics and address the aforementioned challenges, with an emphasis on the military domain.

Keywords: Population dynamic, National Power, Military Power, Fertility Rate, Migration

Citation: Nasri, Faramarz; Tabarzad, Mohammadsaeid (1404) Sociological Analysis of Factors Affecting Population Dynamics from the Perspective of National Power; *Strategic Military Studies Quarterly* 4(12). 167-187

---

1. Associate Professor, Imam Khomeini Maritime University, Nowshahr,iran

2. Ph.D. Candidate in Public Administration, University of Tehran, Tehran, Iran.

(Corresponding author) Email: saeedtabarzad@ut.ac.ir

Received: 2025/07/06

Article Type: Research - based

Accepted: 2025/09/03

تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر پویایی جمعیت از منظر قدرت ملی

فرامرز نصری^۱، محمد سعید تبرزد^{۲*}

چکیده

پویایی جمعیت، به عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی تأثیرگذار بر قدرت ملی، همواره مورد توجه سیاست‌گذاران و جامعه‌شناسان بوده است. در ایران، تحولات جمعیتی دهه‌های اخیر، به ویژه کاهش نرخ باروری و افزایش امید به زندگی، منجر به تغییر ساختار سنی جمعیت و نگرانی‌هایی در خصوص آینده نیروی کار، اقتصاد و امنیت ملی شده است. این پژوهش با هدف تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر پویایی جمعیت (نرخ باروری و مهاجرت) از منظر قدرت ملی در ایران انجام پذیرفت. در این پژوهش با استفاده از روش آمیخته تشریحی به بررسی عوامل مؤثر بر پویایی جمعیت پرداخته شد. در بخش کمی، از داده‌های ثانویه آماری مربوط به نرخ باروری، امید به زندگی، ساختار سنی جمعیت و مهاجرت استفاده گردید و در بخش کیفی، با مصاحبه با خبرگان و متخصصان حوزه جمعیت و تحلیل محتوای مصاحبه‌ها، عوامل نرم اثرگذار بر پویایی جمعیت احصاء گردید یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تحصیل و اشتغال زنان، باورهای مذهبی، تغییر در نقش‌های جنسیتی و جایگاه و نقش خانواده در اجتماع، ضریب نفوذ اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، تحولات اقتصادی و اجتماعی کشور، مهم‌ترین عوامل مؤثر بر پویایی جمعیت در کشور هستند. مقابله با این چالش‌های پویایی جمعیت و تأثیر آن بر قدرت ملی به ویژه در حوزه نظامی، نیازمند راهبردهای جامع و هماهنگ در ابعاد مختلف فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، دفاعی و سیاسی است. در این راستا، پنج راهبرد کلان و عملیاتی در جهت ارتقاء پویایی جمعیت و مقابله با چالش‌های پیش‌گفته با تأکید بر حوزه نظامی، ارائه گردید.

واژگان کلیدی: پویایی جمعیت، قدرت ملی، قدرت نظامی، نرخ باروری، مهاجرت

استناد: نصری، فرامرز؛ تبرزد، محمد سعید (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر پویایی جمعیت از منظر قدرت ملی؛ فصلنامه پژوهش‌های راهبردی ارتش ۴(۱۲): ۱۸۷-۱۶۷

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه علوم دریایی امام خمینی (ره) نوشهر، ایران.

۲. دانشجوی دکتری، مدیریت دولتی، دانشگاه تهران. تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: saeedtabarzad@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۱۵

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۲

مقدمه

تغییرات جمعیت، اگرچه به کندی و مانند حرکت آرام یخچال‌های طبیعی رخ می‌دهند، اما تأثیرات عمیق و گسترده‌ای دارند (دابز اسکوبا^۱، ۲۰۱۱: ۱). پویایی‌شناسی جمعیت که با عواملی چون میزان زاد و ولد، مرگ‌ومیر و مهاجرت و سایر موضوعات مطالعاتی مرتبط با تغییر در ساختار جمعیت (مانند بررسی روند افزایش جمعیت سالخورده یا کاهش جمعیت) سروکار دارد (واندرمیر و گلدبرگ^۲، ۲۰۱۳)، نقش مهمی در شکل‌دهی به این تغییرات ایفا می‌کند. با این وجود، برای سیاست‌گذارانی که با مسائل فوری و ملموس در سطح ملی دست و پنجه نرم می‌کنند، پرداختن به چالش‌ها و فرصت‌های ناشی از ساختار جمعیتی (مانند ترکیب سنی) ممکن است در وهله اول کم‌اهمیت و حاشیه‌ای به نظر برسد؛ چرا که این تغییرات طی دهه‌ها شکل می‌گیرند و اغلب ریشه در عوامل زیربنایی و بلندمدت دارند، نه مسائل آنی و زودگذر (روتنبرگ^۳، ۲۰۲۲). به بیان دیگر، پیامدهای مثبت یا منفی مسائل جمعیتی، چه بسا سال‌ها پس از اتمام دوره مسئولیت سیاست‌گذاران فعلی، خود را نشان می‌دهند. با این حال، موضوعات جمعیتی نظیر باروری، مرگ‌ومیر و مهاجرت، به هیچ وجه مسائل فرعی و حاشیه‌ای نیستند، بلکه برای تمام جنبه‌های امنیت ملی، اعم از توانایی دولت در دفاع از خود در برابر تهدیدات خارجی، جلوگیری از فروپاشی و اضمحلال، یا تأمین نیازهای اساسی افراد، از اهمیت حیاتی برخوردارند (گلدستون^۴، ۲۰۰۲). جوانان به عنوان نیروی محرکه جامعه، نقش بسزایی در تثبیت و تقویت قدرت ملی ایفا می‌کنند. آن‌ها با مشارکت در ملت‌سازی، ارائه دیدگاه‌های نو و انرژی تازه، به توسعه اقتصادی و پیشرفت اجتماعی یاری می‌رسانند و به عنوان رهبران آینده، مسئولیت بهبود و تعالی جامعه را بر عهده دارند (اویکان^۵، ۲۰۱۵). قدرت ملی کشورها، که ابعاد گوناگونی از جمله نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و جغرافیایی را در بر می‌گیرد، بدون شک، قدرت نظامی یکی از مهم‌ترین و شاید بارزترین ابعاد آن است. بسیاری از کارشناسان، توانمندی نظامی را معیار نهایی قدرت ملی می‌دانند؛ چرا که کشورها در محیطی زندگی می‌کنند که امنیت آنها همواره در معرض تهدیدات داخلی و خارجی قرار دارد (زرقانی، ۲۰۰۹: ۷۷) در این میان، پویایی جمعیت ناشی از وجود جمعیت جوان قابل توجه در ساختار جمعیتی

¹ Dabbs Sciubba

² Vandermeer & Goldberg

³ Rotenberg

⁴ Goldstone

⁵ Oyekan

کشور به عنوان یکی از ویژگی‌های برجسته جمعیتی، نقشی بی‌بدیل در تعیین قدرت نظامی و توانایی کشور در دفاع از منافع ملی خود ایفا می‌کند. جوانان از طریق مشارکت فعال در سازمان‌های نظامی و تمایل به خدمت در نیروهای مسلح، به ارتش‌های ملی کشورهای خود کمک می‌کنند (گرینوف و دراپوشکا، ۲۰۲۲)، آن‌ها همچنین می‌توانند در شکل‌دهی به خط‌مشی‌های یک کشور در حوزه امنیت ملی اثرگذار باشند. با توجه به اهمیت موضوع پویایی جمعیت و تأثیر آن بر قدرت ملی در این پژوهش به دنبال شناسایی عوامل نرم اثرگذار بر پویایی جمعیت از منظر قدرت ملی هستیم.

پیشینه پژوهش

مفهوم قدرت ملی و ارتباط آن با قدرت نظامی

قدرت ملی، به عنوان مجموعه‌ای از توانایی‌های یک دولت در جهت تحقق اهداف و منافع ملی است. حافظ نیا، قدرت ملی را اینگونه تعریف می‌کند «مجموعه انسانهایی که یک ملت را تشکیل داده‌اند که در قالب یک کشور سازمان سیاسی پیدا کرده‌اند از قدرتی بهره‌مندند که از نیروی ترکیب می‌شود می‌توان آن را قدرت ملی آن ملت یا کشور قلمداد کرد» (رستمی، ۱۴۰۱). قدرت ملی هر کشور متأثر از عناصری مانند قدرت نظامی، قدرت اقتصادی، قدرت سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، فناوری و مانند آن می‌باشد که در این میان قدرت نظامی از اهمیت بسزایی برخوردار است، زیرا امنیت هر کشور و هر ملتی در درجه اول در گرو قدرت نظامی آن کشور و آن ملت است و در صورت استقرار امنیت در مرزها و به دنبال آن در سطح کشور، امکان ایجاد امنیت لازم در سایر زمینه‌ها و افزایش قدرت اقتصادی، سیاسی و غیره فراهم می‌آید (آشتیانی، ۱۳۹۰: ۱۰۹). امروزه قدرت نظامی یکی از ابزارهای در اختیار کشورها است تا از طریق آن بتوانند به اهداف و منافع ملی خود در سطوح، داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی دست‌یابند. قدرت نظامی، قدرت دولت را به طرق مختلف در داخل و خارج از مرزهای دولت بیان و اجرا می‌کند و همچنین یکی از ابزارهایی است که قدرت سیاسی در اصل با آن ایجاد و دائمی می‌شود (پرت، ۱۹۸۹: ۲۴۰). لذا ضروری است در اینجا تعریفی از قدرت نظامی داشته باشیم، قدرت نظامی به توانایی یک کشور یا سازمان نظامی برای تحقق اهداف نظامی و اجرای عملیات نظامی اشاره دارد. عواملی مانند تعداد و آمادگی نیروهای نظامی، کیفیت و قدرت تجهیزات و سامانه‌های نظامی، توانایی در تولید و توسعه فناوری‌های نظامی پیشرفته، تجربه و

¹ Gorinov, P., & Drapushko, R

آموزش نیروهای نظامی، طولانی بودن زمان خدمت نیروهای نظامی و رهبری مؤثر می‌تواند بر قدرت نظامی تأثیر بگذارند. همچنین، داشتن صنعت پایدار و توانایی تولید و تأمین تجهیزات نظامی نیز نقش مهمی در قدرت نظامی یک کشور ایفا می‌کنند (جعفری‌نیا و همکاران، ۱۳۹۸).

نقش پویایی جمعیت در ایجاد قدرت نظامی

در حوزه ارتباط جمعیت و قدرت، دو دیدگاه اصلی در میان سیاست‌گذاران و کارشناسان نظامی وجود دارد: نخست، قدرت، عامل تعیین‌کننده سیاست است؛ و دوم، جمعیت، عامل تعیین‌کننده قدرت است (هندرشات^۱، ۱۹۷۳: ۵۱۷). به باور برخی از ناظران، تصمیم‌گیرندگان در برخی از کشورهای در حال توسعه، با برنامه‌های تنظیم خانواده مخالفند، زیرا معتقدند که قدرت ملی آنها ناکافی است، و این ضعف را به جمعیت اندک خود نسبت می‌دهند. برای مثال، استیکوس (۱۹۷۱) پس از بررسی گسترده دیدگاه‌های نخبگان از طریق تحلیل محتوای نشریات علمی، بیان می‌کند که: «آمریکایی‌های لاتین اغلب به سرمایه انسانی خود به عنوان منبع قدرت و اعتبار می‌نگرند. و استدلال می‌کنند که جمعیت عامل قدرت است، نه تنها از نظر اقتصادی، بلکه به ویژه از نقطه نظر ژئوپلیتیک» (استیکوس^۲، ۱۹۷۱: ۵۹). البته تأثیرات توسعه جمعیت بر سیاست امنیتی ممکن است از نظر اهمیت متفاوت باشد (دارای تأثیر مثبت یا منفی بر امنیت ملی باشد)، از تهدید استراتژیک توده‌های جمعیتی رو به رشد (مانند به اصطلاح خطر زرد) تا مشکلات عرضه و تقاضای نیروی انسانی نظامی (کوشنر^۳، ۱۹۸۳: ۲۶۵). اندیشمندان زیادی مانند کینگزلی دیویس^۴ (۱۹۵۸ و ۱۹۷۳)، ارگانسکی و کاگلر^۵ (۱۹۷۷)، آلفرد ساووی^۶ (۱۹۶۹)، (پرت، ۱۹۸۹)، روزن^۷ (۱۹۹۵) و میرشایمر^۸ (۲۰۲۱) به بررسی رابطه قدرت نظامی و جمعیت پرداخته‌اند و همگی بر این موضوع تأکید کرده‌اند که جمعیت نقش مهمی در تعیین قدرت نظامی یک کشور دارد. و دلایل متعددی را در تأیید این رابطه بیان کرده‌اند (لیبیکي و همکاران^۹، ۲۰۱۱: ۹۰). به همین دلیل است که قدرت‌های برتر نظامی جهان بیشترین سرمایه‌گذاری را در توسعه نیروی انسانی خود انجام می‌دهند (گارت^{۱۰}، ۲۰۲۱). همچنین

¹ Hendershot

² Stycos

³ Kutscher

⁴ Kingsley Davis

⁵ Organski & Kugler

⁶ Alfred Sauvy

⁷ Rosen

⁸ Mearsheimer

⁹ Libicki et al

¹⁰ Garnett

ارتش‌های برتر جهان استراتژی‌های نظامی آینده خود را بر اساس واقعیت‌های جمعیتی کشورشان تنظیم می‌کنند (لیبیک، شاتز و تیلور^۱، ۲۰۱۱: ۸۶). با درک اهمیت نقش جمعیت در افزایش قدرت نظامی سؤالی که اکنون مطرح می‌شود این است که اساساً چه گروه جمعیتی می‌تواند از لحاظ نظامی قدرت آفرین باشد؟ آیا اساساً صرف افزایش عددی جمعیت می‌تواند قدرت آفرین باشد؟ در پاسخ بایستی گفت که صرف افزایش عددی جمعیت، قدرت‌زایی نمی‌کند. به عبارت دقیق‌تر، افزایش کمی جمعیت اگرچه شرط لازم برای تولید قدرت است اما شرط کافی نیست (خانی و نصراللهی، ۱۳۹۳: ۹۵). جمعیت برای اینکه عامل قدرت باشد، باید از ویژگی‌های دیگری نیز برخوردار باشد. اینجاست که موضوع کیفیت جمعیت مطرح می‌شود. ویژگی‌های کیفی جمعیت چون سطح آگاهی، آهنگ رشد جمعیت، میزان مشارکت جمعیت در سرنوشت خود و میزان رفاه و برخورداری جمعیت، جای خود را در تحلیل نسبت میان جمعیت و قدرت باز می‌کند. جمعیت آن‌گاه می‌تواند عامل قدرت باشد که افراد جامعه از همسویی در جهت‌گیری‌ها برخوردار باشند. یعنی جامعه‌ای همگن باشند و حتی اگر از تنوع قومی برخوردارند، عامل یا عواملی چون سرزمین، دین، زبانی مشترک یا قوانینی جامع و عادلانه آن‌ها را به هم پیوند زده، همگن و یکپارچه نماید. همسویی در جهت‌گیری‌ها معنا و مفهوم مشارکت را سرشار می‌کند (عباسی، ۱۳۹۳). دیگر مؤلفه کیفی جمعیت که مورد توجه کارشناسان نظامی است سطح سلامت فیزیکی و روانی جمعیت جوان کشور است که جامعه هدف سازمان‌های نظامی را برای جذب نیرو تشکیل می‌دهد (ریچ و اسمیت^۲، ۱۹۹۱).

عوامل جهانی مؤثر در تحولات جمعیتی

همانگونه که در بالا تشریح گردید جوانی جمعیت مزایای متعددی برای قدرت نظامی کشورها در پی دارد اما در قرن بیست و یکم بهره‌مندی از این مزیت به دلیل روند رو به افزایش پیری جمعیت در جهان با چالش روبرو گردیده است. هنگامی که جمعیت‌شناسان تلاش می‌کنند تغییرات در اندازه یک جمعیت را پیش‌بینی کنند، معمولاً بر چهار عامل اصلی تمرکز می‌کنند: نرخ باروری، نرخ مرگ‌ومیر (امید به زندگی)، مشخصات سنی اولیه جمعیت (خواه نسبتاً مسن یا نسبتاً جوان باشد) و مهاجرت. در این بخش مروری بر هر یک از این چهار عامل اصلی تغییر جمعیت می‌شود.

¹ Libicki, Shatz & Taylor

² Ridge, Michael, and Ron Smith

۱- نرخ باروری (نرخ زاد و ولد)^۱

در طول نیم قرن گذشته، نرخ باروری جهانی به شدت کاهش یافته است. بر اساس گزارش بخش جمعیت سازمان ملل، انتظار می‌رود نرخ باروری در سراسر جهان در دهه‌های آینده کاهش یابد و به تدریج به سمت ۲.۱ فرزند به ازای هر زن حرکت کند که به طور سنتی این میزان است (اسپنشدید و همکاران^۲؛ ۲۰۰۳: ۵۷۰). در نتیجه کاهش نرخ باروری، رشد جمعیت جهان در حال کاهش است. انتظار می‌رود از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۵۰، جمعیت جهان ۳۵ درصد افزایش می‌یابد، از حدود ۷ میلیارد به بیش از ۹ میلیارد نفر (گزارش سازمان ملل متحد در خصوص چشم‌انداز جمعیت جهان، ۲۰۲۲).^۳ البته روند باروری آینده به عوامل مختلفی بستگی دارد، از جمله سطح تحصیلات زنان، الگوهای ازدواج، دانش و دسترسی به وسایل پیشگیری از بارداری، ترجیحات اندازه خانواده و تأثیرات فرهنگی، از جمله تأثیر دکترین مذهبی و گروه‌های مرجع. این عوامل تأثیرگذار در گزارش سازمان ملل متحد از سناریوی باروری متوسط جهانی برای مدل‌سازی روند باروری آینده در سطح جهان بیان گردیده است (چائو و همکاران^۴، ۲۰۲۳).

۲- امید به زندگی

امید به زندگی در بدو تولد - تخمینی از طول عمر متوسط مورد انتظار یک نوزاد است - که در سراسر جهان در حال افزایش است. بر اساس گزارش سازمان ملل متحد، امید به زندگی جهانی هنگام تولد از ۴۸ سال در دوره ۱۹۵۰ تا ۱۹۵۵ به ۶۹ سال در سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۵ افزایش یافته است و انتظار می‌رود که این امید به زندگی در چهار دهه آینده ادامه یابد (هولاین^۵، ۲۰۲۳: ۳۱). مردم در بسیاری از کشورها (اگرچه نه همه) به دلیل افزایش دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی، بهبود رژیم غذایی و بهداشت، پاسخ‌های مؤثر به بیماری‌های عفونی و بسیاری از عوامل دیگر، عمر طولانی‌تری دارند (کائوو و همکاران^۶، ۲۰۲۰). با این حال، این تحولات در مراقبت‌های بهداشتی و شرایط زندگی به طور یکسان در سراسر جهان رخ نداده است. در نتیجه، امید به زندگی در شش منطقه در بررسی سازمان ملل متحد متفاوت است. در حال حاضر، آمریکای شمالی بالاترین میانگین امید به زندگی را دارد (۷۹ سال)، پس از آن اروپا (۷۷) و آمریکای لاتین و کارائیب (۷۵) قرار دارند. میانگین امید به زندگی در خاورمیانه و شمال آفریقا (۷۲) و منطقه آسیا و اقیانوسیه (۷۰) کمی بالاتر از میانگین جهانی (۶۹) است. جنوب صحرای آفریقا تنها منطقه‌ای است که میانگین امید به زندگی (۵۵ سال) کمتر از میانگین جهانی است.

¹ Fertility rate

² Espenshade et al

³ The 2022 Revision of World Population Prospects, united nations report, Department of Economic and Social Affairs Population Division

⁴ Chao et al

⁵ Heuveline

⁶ Cao et al

۳- ساختار سنی

در دهه‌های آینده، با افزایش عمر مردم، جمعیت جهان افزایش خواهد یافت. از سال ۱۹۵۰ تا حدود ۱۹۸۰، میانگین سنی جمعیت جهان در ۲۰ سالگی باقی ماند. با این حال، تا سال ۲۰۱۰، میانگین سنی جمعیت ۲۸ سال بود. و تا سال ۲۰۵۰، میانگین سنی جهانی ۳۷ سال پیش‌بینی می‌شود. زیرا کاهش نرخ باروری منجر به ثبات نسبی در تعداد کودکان خردسال و با افزایش جمعیت سالمندان می‌شود. سازمان ملل تخمین می‌زند که تعداد افراد ۱۰۰ ساله و بالاتر از حدود ۱۵۰۰۰۰ نفر در سال ۲۰۰۰ به بیش از ۳ میلیون نفر در سال ۲۰۵۰ خواهد رسید. دو سوم افزایش پیش‌بینی‌شده در جمعیت جهان تا سال ۲۰۵۰ ناشی از شتاب رشد گذشته است که در ساختار سنی جوان جمعیت فعلی تعبیه شده است. طبق پیش‌بینی‌های سازمان ملل، تا سال ۲۰۵۰، سهم افراد ۶۰ سال و بالاتر (۲۲ درصد) از سهم افراد زیر ۱۵ سال (۲۰ درصد) بیشتر خواهد شد.

۴- مهاجرت

مهاجرت بین‌المللی جزء تغییرات جمعیتی است که پیش‌بینی آن دشوارترین است. برای کشورهای با درآمد بالا بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰، سهم مهاجرت بین‌المللی در کمک به رشد جمعیت (خالص ۸۰۵ میلیون نفر) بیش از تفاوت بین موالید از مرگ‌ومیر (۶۶۲ میلیون نفر) بود. طی چند دهه آینده، مهاجرت تنها محرک رشد جمعیت در کشورهای با درآمد بالا خواهد بود، زیرا تعداد مرگ و میرها به تدریج از تعداد تولدها بیشتر خواهد شد. در مقابل، برای آینده قابل پیش‌بینی، افزایش جمعیت در کشورهای کم‌درآمد و با درآمد متوسط پایین‌تر به دلیل افزایش تعداد تولدها بر مرگ و میرها ادامه خواهد داشت. در سطح کشور، تغییرات زیادی در سهم نسبی تغییرات طبیعی و مهاجرت خالص در تغییر کلی جمعیت مشاهده می‌شود. بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱، ۴۰ کشور یا منطقه بیش از ۲۰۰۰۰ مهاجر را تجربه کرده‌اند. در ۱۷ مورد از آنها، کل خالص ورودی از ۱ میلیون نفر فراتر رفت (گرلند و همکاران^۱، ۲۰۲۲). یک وظیفه کلیدی در تهیه تخمین‌ها و پیش‌بینی‌های جمعیت جهان این است که اطمینان حاصل شود که برای هر کشور، روندهای گذشته، فعلی و آینده در باروری، مرگ‌ومیر و مهاجرت بین‌المللی با تغییرات در اندازه جمعیت و توزیع آن بر اساس سن و سال مطابقت دارد (نورمن^۲، ۲۰۲۳).

وضعیت آماری تحولات جمعیتی در ایران

جمعیت ایران در سال ۱۴۰۲ حدوداً برابر با ۸۸,۹۱۵,۴۴۰ نفر تخمین زده شده است. بر اساس پیش‌بینی‌های انجام شده جمعیت ایران ۲۰۲۴ از مرز ۸۸ میلیون نفر عبور کرده و به ۸۹ میلیون نفر رسید. بر اساس این پیش‌بینی، جمعیت ایران تا پایان ۱۴۰۳ حدوداً برابر با

¹ Gerland et al

² Norrman

۸۹,۳۸۵,۲۹۰ نفر خواهد شد (منبع: <https://ourworldindata.org/population-growth>)

۱- نرخ باروری در ایران

آمار بانک جهانی نشان می‌دهد در سال ۱۹۷۰ (۱۳۴۹) نرخ باروری در ایران ۶.۷ بوده که روندی نزولی تا سال ۵۴ (۶) و سپس صعودی تا سال ۱۳۵۹ (۶.۵۸) داشته و از آن مقطع سیر نزولی این نرخ آغاز شده و کمترین آن سال ۲۰۲۱ (۱۴۰۰) با (۱.۶۹۲) ۱.۷ رخ داده است.^۱ برابر گفته‌های رییس کمیسیون مشترک جوانی جمعیت و حمایت از خانواده مجلس نرخ باروری جمعیت در سال ۱۴۰۲ به ۱.۶۶ رسیده است که نسبت به سال ۱۴۰۱ به میزان ۰.۱ درصد افزایش یافته است (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۷ تیر ۱۴۰۲).

۲- امید به زندگی در ایران

به طور کلی روند نمودار امید به زندگی در ایران رو به افزایش بوده است. در بین سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ امید به زندگی در بین ایرانیان کاهش یافته و تا سن ۵۳ سالگی افت می‌کند. طبق آمار بانک جهانی در سال ۲۰۱۹ آرخ امید به زندگی ایرانیان در زنان ۷۹ و در مردان حدود ۷۳ سال ثبت گردید. امید به زندگی برای همه گروه‌های جنسیتی در سال ۲۰۲۱ نسبت به سال قبل کاهش قابل توجهی را نشان می‌داد. با مقایسه دو گروه جنسیتی مختلف برای سال ۲۰۲۱، 'امید به زندگی زنان در بدو تولد' ۷۶.۸۱ سال و 'امید به زندگی مردان در بدو تولد' ۷۱.۲۵ سال می‌باشد. (اونیل، ۲۰۲۴)^۲ واقعیت این است که براساس گزارش‌های منتشر شده از سوی مجامع بین‌المللی و حتی وزارت بهداشت، امید به آینده و اعتماد اجتماعی در ایران در حال کاهش است که این امر می‌تواند زنگ خطری برای اعتماد اجتماعی باشد (خلادی، ۱۴۰۱). با این وجود روند افزایش امید به زندگی در ایران در میانگین بلندمدت نشاندهنده افزایش سن جمعیت ایران و پیرشدن جمعیت است.

۳- ساختار سنی جمعیت ایران

براساس نتایج یک پژوهش تحلیلی انجام شده در پژوهشکده‌ی آمار ایران^۳، ساختار سنی جمعیت ایران از یک ساختار کاملاً جوان در سال‌های بعد از ۱۴۳۰، به یک ساختار سالخورده تغییر خواهد کرد (فتحی، ۱۳۹۹).

^۱ <https://genderdata.worldbank.org/indicators/sp-dyn-tftr-in/>

^۲ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?locations=IR>

^۳ O'Neill

^۴ <https://www.statista.com/statistics/970761/life-expectancy-at-birth-in-iran-by-gender/>

^۵ <https://src.ac.ir/analytical-reports/ID/5112>

جدول (۱) پیش‌بینی جمعیت کشور با چهار سناریو

سناریو اول افزایش میزان باروری کل به بالاتر از سطح جانشینی (۲/۶ فرزند)	سناریو دوم ثبیت میزان باروری کل (۲/۱ فرزند)	سناریو سوم کاهش شدید باروری (۱/۵ فرزند)	سناریو چهارم کاهش باروری با شیب ملازم (۱/۹ فرزند)	سال‌های پیش‌بینی
۸۰,۰۳۸,۱۶۷	۸۰,۰۳۸,۱۶۷	۸۰,۰۳۸,۱۶۷	۸۰,۰۳۸,۱۶۷	۱۳۹۵
۸۴,۹۱۲,۲۹۳	۸۴,۷۸۵,۳۴۴	۸۴,۹۷۴,۰۵۲	۸۵,۱۵۹,۳۳۰	۱۴۰۰
۸۹,۰۲۲,۴۰۶	۸۸,۵۴۱,۰۹۹	۸۹,۲۳۶,۲۴۴	۸۹,۹۹۱,۱۲۴	۱۴۰۵
۹۲,۳۳۸,۹۰۶	۹۱,۱۴۱,۳۰۱	۹۲,۸۲۱,۳۶۰	۹۴,۴۷۲,۰۰۳	۱۴۱۰
۹۵,۱۰۳,۹۸۵	۹۳,۰۰۳,۰۹۱	۹۶,۰۰۹,۰۰۱	۹۸,۹۵۸,۸۷۶	۱۴۱۵
۹۷,۵۹۰,۸۹۶	۹۴,۴۲۸,۰۵۰	۹۹,۰۱۳,۶۱۳	۱۰۳,۵۶۵,۷۶۴	۱۴۲۰
۹۹,۷۸۸,۴۸۸	۹۵,۳۰۴,۲۱۸	۱۰۱,۷۸۱,۴۷۴	۱۰۸,۱۴۸,۲۴۰	۱۴۲۵
۱۰۱,۳۹۲,۳۳۰	۹۵,۳۱۷,۶۴۶	۱۰۴,۰۱۷,۵۸۸	۱۱۲,۴۷۵,۴۵۸	۱۴۳۰

در زمینه تغییرات ساختار سنی جمعیت و این تغییرات در گروه‌های عمده سنی از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵ به گونه‌ای است که نشان می‌دهد سهم گروه سنی سالمندان نیز متناسب با روند تغییرات شاخص رشد جمعیت از سال ۱۳۶۵ رو به افزایش گذاشته و از حدود ۳ درصد در آن سال به حدود ۶/۱ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. همچنین سهم جمعیت جوان در فاصله سه سرشماری سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ از ۳۵/۴ درصد به ۳۱/۵ درصد و سپس ۲۵/۱ درصد رسیده است.^۱ در حال حاضر کشور ایران نیز مرحله‌ی گذار ساختار سنی جمعیت از جوانی به سالخوردگی را تجربه می‌کند. با اینکه جمعیت سالمند سهم کمی از جمعیت کشور را به خود اختصاص داده است اما فزونی سرعت رشد جمعیت سالمند در مقایسه با رشد جمعیت کل کشور و پیش‌بینی افزایش تعداد و سهم سالخوردگان (جمعیت ۶۰ سال و بالاتر) در سال‌های آینده لزوم برنامه‌ریزی برای کنترل مسائل مربوط به این گروه از جمعیت را مورد تأکید قرار می‌دهد (ترکاشوند و ایران‌نژاد، ۱۴۰۳).

۴- مهاجرت

بر اساس داده‌های صندوق بین‌المللی پول، ایران با زیان سالانه میلیاردها دلار در سرمایه انسانی، دومین کشور در زمینه فرار مغزها در جهان است (صفری و همکاران، ۲۰۲۳: ۴۷۸)، نشریه فایننشال تایمز اعلام کرد ایران بین سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۱ با افزایشی ۱۴۱ درصدی، سریع‌ترین رشد نرخ مهاجرت را در جهان داشت^۲ از سوی دیگر، جمهوری اسلامی ایران میزبان یکی از بزرگترین جمعیت‌های پناهنده شهری برای یکی از طولانی‌مدت‌ترین بازه زمانی در جهان است و به مدت چهار دهه مامنی برای پناهندگان بوده است، تخمین زده می‌شود که ۹۹٪ از پناهندگان در ایران در شهرها و روستاها در کنار جامعه میزبان ایرانی زندگی می‌کنند (آژانس پناهندگان سازمان ملل متحد)^۳ آمار تکان دهنده

^۱ نگاهی-به-گذشته-حال-و-آینده-جمعیت-ایران/5112-analytical-reports/www.srtc.ac.ir

^۲ Sarfi et al

^۳ https://www.ft.com/content/909e0958-54e6-42ec-b879-0fcfe49deb62

^۴ https://www.unhcr.org/countries/islamic-republic-iran

حضور اتباع بیگانه به خصوص مهاجرین افغان در داخل ایران که با ارقامی بین ۵ تا ۸ میلیون در نوسان است که آثار و تبعات سیاسی و اجتماعی زیادی را به همراه دارد که کمترین آثار آن برهم زدن ترکیب جمعیتی در برخی مناطق کشور به ضرر شهروندان ایرانی است (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۴۰۲/۷/۲۰) بر اساس آمار بلنک تجارت جهانی آمار مهاجرت خالص ایران^۱ در سال ۲۰۲۲ برابر منفی ۳۹۹۸ نفر می‌باشد. (منبع: وبسایت بانک تجارت جهانی).

سابقه پژوهش‌های انجام شده در داخل کشور

با بررسی پایگاه‌های داده و مقالات موجود در حوزه پویایی جمعیت و عناصر و مؤلفه‌های اثرگذار بر آن جدیدترین پژوهش‌ها مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن‌ها به شرح زیر است:

مهدی و همکاران (۱۴۰۳)، در پژوهشی تحت عنوان «جوانی جمعیت، اقتصاد و قدرت نظامی» با استفاده از مصاحبه‌های آزاد و نیمه ساخت یافته با ۱۹ تن از مدیران ارشد و اساتید حوزه اقتصاد و دفاع و تحلیل مضامین داده‌های بدست آمده نقش تغییرات ساختار سنی جمعیت بر توسعه اقتصادی شامل ششم اصلی: نیروی کار جوان، ابتکار و کارآفرینی، تحصیلات و مهارت‌ها، تغییرات فرهنگی و اجتماعی و تضمین حیات فرهنگی و ملی، افزایش نیروی کار و تحقق توسعه پایدار است همچنین نقش تغییرات ساختار سنی جمعیت بر قدرت نظامی مشتمل بر سه تم اصلی شامل تأمین نیروی انسانی نظامی، آمادگی جسمانی و روحی، تحقق اهداف نظامی است نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که رشد و توسعه جمعیت جوانان کشور علاوه بر رشد اقتصادی، قدرت بازدارندگی و دفاعی کشور را به دنبال خواهد داشت.

طوسی و نعمت‌اللهی (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «مروری بر عوامل اجتماعی- اعتقادی و فرهنگی مؤثر بر فرزندآوری» با مرور ادبیات پژوهشی موجود در پایگاه‌های داده نشریات علمی داخل کشور به بررسی عوامل اجتماعی- اعتقادی و فرهنگی مؤثر بر فرزندآوری پرداختند یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد عوامل اجتماعی و تغییرات فرهنگی از مهم‌ترین تغییراتی است که جامعه ایران به ویژه در سال‌های پس از جنگ با آن مواجه بوده و ممکن است نقش بسزایی در کاهش فرزندآوری داشته باشد، به طور کلی، برخی از مطالعات در مورد کاهش فرزندآوری تأثیر متغیرهایی مانند افزایش سطح تحصیلات، استقلال زنان، برابری جنسیتی، فردگرایی، مصرف رسانه و مسائل فرهنگی را تأیید کرده است. به نظر می‌رسد، در این رابطه می‌توان به سبک زندگی مدرن، توسعه رسانه‌های جمعی، فرهنگ مصرف گرایی، تمایل به ادامه تحصیل و اشتغال زنان، تمایل به مهاجرت به خارج کشور، تغییر الگوهای

^۱ میزان خالص مهاجرت: عبارت است از حاصل تفریق تعداد افرادی که منطقه‌ی مشخصی را طی دوره‌ی زمانی معین ترک می‌کند از تعداد افرادی که طی همان دوره‌ی زمانی وارد منطقه مذکور می‌شوند (زنجانی، ۱۳۸۰: ۲۱۳).

رفتار ازدواج و زناشویی و همچنین تغییرات از جمع‌گرایی به فردگرایی به عنوان دلایل فرهنگی کاهش فرزندآوری اشاره کرد. از سویی دیگر تغییرات مربوط به ارزش خانواده و مسائل فرهنگی و پابندی به ارزش‌های جهانی از عوامل مؤثر در گرایش به فرزندآوری است. تغییرات فرهنگی و تغییر در سبک‌های زندگی و تحلیل به زندگی فردی، افزایش میزان طلاق در کنار تغییر در سبک زندگی خانوادگی، تأثیر هنجارهای اجتماعی در فرزندآوری را کاهش داده که این امر نقش قطعی در ساختار جمعیت، از جمله فرزندآوری داشته است.

خانجانی و کارگر (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «نقش جمعیت در تولید قدرت ملی و ارتقاء اقتدار ملی» با بررسی اسناد و مدارک علمی با رویکرد زمینه‌ای و روش تحلیل محتوی با هر دو رویکرد ژرفانگر و پهنانگر به بررسی نقش جمعیت در تولید قدرت ملی و ارتقاء اقتدار ملی پرداختند جامعه آماری پژوهش کتب و مقالاتی است که در خصوص سنجش قدرت ملی به رشته تحریر در آمده و برای اینکار فرمولی ارائه نموده‌اند. نتیجه این تحقیق نشان می‌دهد که در تمامی مدل‌های مورد مطالعه، جمعیت به عنوان یک عامل اصلی قدرت دیده شده و واجد بیشترین ضریب اهمیت در محاسبه قدرت ملی می‌باشد. که این عامل باعث رشد و ارتقاء اقتدار ملی در کشور می‌شود.

ساعی (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان «جوانی جمعیت در ایران» به بررسی و شناخت ترکیب سنی جمعیت ایران و شناخت شاخصهای جوانی جمعیت پرداخته است نتایج پژوهش نشان می‌دهد جمعیت ایران در دوره‌ی ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۵ به طرف جوان شدن حرکت کرده است در دوره‌ی ۱۳۴۵-۱۳۵۵ ساخت جوان معقولی به خود گرفته بود و شدت جوانی جمعیت در دوره‌ی ۱۳۵۵-۱۳۶۵ بیشتر شده است. سرانجام در دوره‌ی ۱۳۷۵-۱۳۶۵ به تدریج از شدت جوانی جمعیت کاسته شده است و در دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵ کاهش شدت جوانی جمعیت بیشتر شده است

وجه اشتراک این پژوهش با تمامی پژوهش‌های ذکر شده تأکید بر اهمیت محوری جوانی جمعیت به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی قدرت ملی است که یک موضوع مهم و مورد توافق در حوزه مطالعات قدرت ملی است. نقطه افتراق پژوهش حاضر با پژوهش‌های پیشین نیز تمرکز مستقیم این پژوهش بر عوامل فرهنگی-اجتماعی از منظر قدرت ملی است. مهم‌ترین نوآوری پژوهش حاضر، تمرکز ویژه بر «منظر قدرت ملی» در بررسی عوامل فرهنگی-اجتماعی اثرگذار بر جوانی جمعیت است. این رویکرد، دیدگاه جدیدی را در بررسی این موضوع ارائه می‌دهد و می‌تواند به درک بهتری از ارتباط بین فرهنگ، جامعه و قدرت ملی منجر شود.

روش‌شناسی

تحقیق حاضر از لحاظ هدف از نوع کاربردی، از نظر ماهیت و روش توصیفی-تحلیلی می‌باشد. داده‌ها و اطلاعات پژوهش در دو بخش کیفی (مصاحبه) و کمی (بررسی کتابخانه‌ای داده‌های آماری ثانویه مرتبط با جمعیت) جمع‌آوری شد. در مرحله اول با بررسی داده‌های آماری حاصل از نتایج پژوهش‌ها و پیمایش‌های انجام شده در حوزه مطالعات جمعیتی جهان و ایران، متغیرهای کلان اثرگذار بر تحولات جمعیتی ایران شناسایی شد و سپس در بخش کیفی پس از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۷ نفر از خبرگان این حوزه (که به روش گلوله برفی تا رسیدن به اشباع نظری انتخاب گردیده بودند) از میان متغیرهای کلان جمعیتی، عوامل تأثیرگذار بر پویایی جمعیت شناسایی و مؤلفه‌های علی مرتبط با هر یک از این عوامل از طریق روش تحلیل محتوا شناسایی گردیدند.

یافته‌ها

با بررسی چهار متغیر کلان اثرگذار بر تحولات جمعیتی (نرخ باروری، امید به زندگی، ساختار سنی جمعیت و مهاجرت) در می‌یابیم که مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر جوانی جمعیت جامعه ایرانی که می‌بایستی در پژوهش‌ها مورد بررسی قرار گیرد و عوامل ریشه‌ای اثرگذار بر آن‌ها شناسایی گردد نرخ باروری و مهاجرت هستند زیرا افزایش سن امید به زندگی در جامعه، محصول رشد اقتصادی، بهبود شرایط محیطی و استانداردهای زندگی و پیشرفت خدمات پزشکی در طول دهه‌های گذشته بوده و یکی از دستاوردهای نظام جمهوری اسلامی در تحقق عدالت و رفاه اجتماعی عامه مردم ایران می‌باشد و بالا بودن این شاخص تنها در کنار کاهش نرخ باروری جامعه است که موجب پیری جمعیت می‌شود. همچنین متغیر ساختار سنی جمعیت نیز خود محصول متغیر نرخ زاد و ولد و مهاجرت بوده و به تنهایی نمی‌تواند به عنوان یک عامل علی در جوانی جمعیت جامعه ایرانی مورد بررسی قرار گیرد. بر این اساس در این بخش به شناسایی عوامل اجتماعی و فرهنگی اثرگذار بر نرخ باروری و مهاجرت در کشور به عنوان عوامل علی تعیین کننده جوانی جمعیت ایران می‌پردازیم.

عوامل فرهنگی و اجتماعی اثرگذار بر نرخ باروری

با مصاحبه با خبرگان مهم‌ترین عوامل فرهنگی و اجتماعی اثرگذار بر نرخ باروری به شرح زیر بدست آمد

۱- تحصیلات: به طور کلی، سطح تحصیلات بالاتر، به ویژه برای زنان، با نرخ باروری پایین مرتبط است. زنان تحصیل کرده ازدواج و فرزندآوری را به تأخیر می‌اندازند، دسترسی بیشتری

به منابع تنظیم خانواده دارند و ممکن است مشاغل را در اولویت قرار دهند. پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهند افزایش سطح تحصیلات نه تنها مستقیماً مشارکت زنان در نیروی کار را افزایش می‌دهد بلکه بر وضعیت تأهل (افزایش سن ازدواج، افزایش طلاق) و کاهش سطح باروری تأثیر می‌گذارد (قلی‌پور، ۲۰۱۶، علمی و روستائی شلمانی، ۱۳۹۳، نظامیوند چگینی و سرایی، ۱۳۹۲).
 ۲- اشتغال زنان: مطالعات مختلف در اکثر کشورهای دنیا از جمله ایران حاکی از آن است با افزایش مشارکت زنان در نیروی کار، نرخ باروری کاهش می‌یابد در نتیجه می‌توان گفت اشتغال زنان تأثیر منفی و معناداری بر باروری دارد؛ به نحوی که در تحقیقات انجام شده اشتغال زنان به طور متوسط حدود ۷ درصد اندازه خانوار را کاهش می‌دهد (دری نجف‌آبادی و همکاران، ۱۴۰۱، موسائی و همکاران، ۱۳۸۹، بریسنتر و ریندفاس^۱، ۲۰۰۰، دلاریکا و فررو^۲، ۲۰۰۳ و کرووس و گالیانی^۳، ۲۰۰۷).

۳- اعتقادات و باورهای مذهبی: میزان گرایش به باورهای مذهبی و دینداری می‌تواند به طور قابل توجهی بر باروری تأثیر بگذارند. تحقیقات بین‌المللی نیز نشان می‌دهند که مذهب ارتباطی قوی با خانواده و مشروعیت بخشیدن به آن دارد (هاوسکنت و پانکرست^۴، ۲۰۰۰)؛ زیرا بیشتر ادیان، گرایش به تأکید بر ارزش‌های خانواده دارند (گلدسکایدر^۵، ۲۰۰۶::: ۴۱). بر اساس نتایج پژوهش فروتن و بایزیدی (۱۳۹۸) بیشترین ترجیح باروری هم در جمعیت شیعی مذهب و هم در جمعیت سنی مذهب معطوف به الگوی "خانواده دو فرزند" است، درحالی‌که دو الگوی "خانواده بی فرزند" و "خانواده تک فرزند" نه در جمعیت شیعی مذهب و نه در جمعیت سنی مذهب چندان پذیرفتنی نیست (فروتن و بایزیدی، ۱۳۹۸)

۴- تغییر در نقش‌های جنسیتی: نقش‌های جنسیتی سنتی که در آن زنان مسئولیت اصلی مراقبت از کودکان را بر عهده دارند، می‌تواند خانواده‌های بزرگتر را دلسرد کند. در مقابل، جوامعی که بر مسئولیت‌های مشترک والدین تأکید می‌کنند ممکن است برای داشتن فرزندان بیشتر بازتر باشند نقش این مؤلفه در نرخ باروری در پژوهش‌های داخلی و خارجی نیز بیان شده است (به عنوان نمونه: لاپگارد و همکاران^۶، ۲۰۲۱، افشاری و کاکاوند^۷، ۲۰۱۶ و

¹ Brewster and Rindfuss

² De la Rica and Ferrero

³ Cruces and Galiani

⁴ Pankhurst & Houseknecht

⁵ Goldscheider

⁶ Lappegård et al

⁷ Afshari & Kakavand

قلی‌پور، ۲۰۱۶).

۵- تغییر جایگاه و نقش خانواده در اجتماع: طی چند دهه اخیر نهاد خانواده در ایران، با تغییرات مهمی، مانند: تغییر در چگونگی شکل‌گیری ازدواج و تشکیل خانواده، افزایش سن ازدواج، کاهش میزان ازدواج، افزایش تجرد قطعی، تغییر در دایره همسرگزینی، تغییر در معیارهای همسرگزینی و تغییر در ایستارهای فرزندآوری روبرو بوده است. خانواده به عنوان یکی از واحدهای اساسی جامعه، نقش بسیار حیاتی در شکلگیری و تکوین ساختارهای اجتماعی و فرهنگی دارد، این نقش در سطوح مختلف قابل بررسی است (۱) حمایت عاطفی و اجتماعی؛ اهمیت نقش حمایتی خانواده در تمایل به افزایش تعداد فرزندان در پژوهش کاظمی (۱۴۰۰) و صیفوری و همکاران (۱۳۹۸) نیز بیان گردیده است. (۲) انتقال ارزش‌ها و هنجارها (۳) تأمین نیازهای اقتصادی؛ نقش اقتصادی خانواده در تمایل به فرزندآوری در پژوهش طاووسی و همکاران (۱۳۹۳)؛ و حسینی و بلال (۱۳۹۳) نیز اشاره شده است. در برخی از پژوهش‌ها اشاره گردیده است که جوامعی که هزینه‌های زندگی بالا است، ممکن است زوجین تمایل به داشتن فرزندان کمتری داشته باشند (به عنوان نمونه: محمدپور و دیگران، ۱۳۸۸)، برخی مطالعات نیز بر اثر ادراک ذهنی فقر بر نرخ باروری تأکید دارند (به عنوان نمونه: سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۸).

عوامل فرهنگی و اجتماعی اثرگذار بر نرخ مهاجرت

در مصاحبه‌ها عواملی که سبب میل به مهاجرت می‌شوند مورد پرسش قرار گرفت که نتایج به شرح زیر است:

۱- تأثیر ضریب نفوذ اینترنت و تأثیر شبکه‌های اجتماعی: با افزایش نفوذ اینترنت در برد وسیع با استفاده از شبکه‌های گسترده جهانی و توسعه ابزارهای ارتباطی در بستر فضای مجازی انگیزه‌های مهاجرت بیشتر را به ویژه در قشر جوان ایجاد نمایند، یافته‌های پژوهش‌های جهانی نیز این تأثیر را تأیید می‌کند (به عنوان نمونه: آکسو^۱ و همکاران، ۲۰۲۲؛ گروبانوف^۲، ۲۰۲۱؛ کوتیرلو^۳، ۲۰۲۰)

۲- تأثیر تحولات اقتصادی کشور: عواملی همچون ساختار بازار کار (رشد بیکاری، کیفیت نامناسب شغل، پایین بودن دستمزدها و نابرابری‌های درآمدی، عدم وجود امنیت شغلی، و

¹ Aksoy et al

² Grubanov

³ Kotyrló

شرایط نامناسب کار)، عدم امنیت اقتصادی، فقدان فرصت‌های برابر برای تحصیل، کار و پیشرفت و رکود توری در اقتصاد ایران عواملی است که بر تمایل افراد بر مهاجرت تأثیر گذار است این یافته‌های با نتایج پژوهشگرانی داخلی در این زمینه تطابق دارد (به عنوان نمونه: مصطفی‌زاده و عرب مازار، ۱۳۹۷؛ متقی، ۱۳۹۴)

۳- تأثیر تحولات اجتماعی کشور: تغییرات سریع ارزشی و فرهنگی ناشی از تقابل و گذار از سنت به مدرنیسم، افزایش نرخ شهرنشینی و افزایش سطح تحصیلات گسترش شبکه‌های اجتماعی، تحولات و نابسامانی‌ها و همه‌های فرهنگی نظام سرمایه‌داری جهانی، توزیع نابرابر منابع و عدم توسعه موزون همه مناطق کشور، کم‌رنگ شدن نظارت و گسترش سبک‌های زندگی جدید و متفاوت با سنت، نگرش منفی افراد به وضعیت اجتماعی و اقتصادی، ناامیدی از آینده و جامعه‌پذیری‌های گوناگون، گروه‌بندی‌های اجتماعی را پرنرنگ‌تر نموده و تحولات معاصر جامعه ایران را ایجاد نموده‌اند این تحولات اجتماعی می‌تواند زمینه‌ساز دل‌بستگی به سبک زندگی غربی و افزایش تمایل جوانان به مهاجرت شود. تأثیر تحولات اجتماعی بر مهاجرت جوانان در پژوهش سایر محققان داخلی نیز دیده می‌شود از جمله علی‌آبادی (۱۳۸۰) به نابرابری در دسترسی در اطلاعات و زیرساخت‌های فنی مورد نیاز شغل اشاره می‌کند. صالحی عمران (۱۳۸۴) در بیان علل مهاجرت نخبگان دانشگاهی به عدم توجه اجتماعی به ارزش فعالیت‌های علمی در داخل کشور نسبت به خارج از کشور دستیابی به امکانات مادی و رفاهی بهتر برای زندگی، ارتقای رشد علمی و حرفه‌ای، وجود فرصت‌های شغلی بهتر، دسترسی به دستمزد بیشتر، آسایش روانی و اجتماعی بهتر برای خود و خانواده، علاقه به زندگی در یک جامعه بدون احساس تبعیض و نهایتاً ارتباط بهتر با نیازهای جامعه خارجی اشاره می‌کند. ذکائی (۱۳۸۵) هدف از مهاجرت جوانان را ارتقای سرمایه‌های فرهنگی و انسانی خویش و حفظ تمایز خویش عنوان می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌های پژوهش و مصاحبه‌های انجام شده با خبرگان، راهبردهای زیر به منظور مقابله با چالش‌های ناشی از کاهش پویایی جمعیت و حفظ و ارتقاء آمادگی رزمی آجا و استحکام قدرت ملی در سطح آجا پیشنهاد می‌گردد:

تقویت بنیان خانواده‌های کارکنان آجا: با بهره‌گیری از ظرفیت‌های سامانه فرماندهی، معاونت‌های ستاد و سازمان عقیدتی-سیاسی آجا، بستر مناسب برای افزایش نرخ فرزندآوری

در بین کارکنان آجا و خانواده‌های آنها فراهم شود. هدف از این راهبرد، تقویت بنیان‌های انسانی و پویایی جمعیت نیروهای مسلح و در نهایت، ارتقاء قدرت نظامی کشور است. این امر از طریق ارائه خدمات مشاوره‌ای خانوادگی، اعطای تسهیلات مسکن و پیش‌بینی و اجرای برنامه‌های آموزش مهارت‌های فرزندپروری مبتنی بر آخرین یافته‌های علمی برای خانواده‌های کارکنان آجا قابل دستیابی است.

ارتقاء معیشت کارکنان آجا: با توجه به نرخ تورم و هزینه‌های زندگی، ضروری است معیشت کارکنان آجا، به ویژه خانواده‌های دارای فرزند بیشتر و کارکنان با شرایط خاص، بهبود یابد. ارائه خدمات رفاهی مناسب و متنوع، از جمله تسهیلات درمانی، آموزشی، و تفریحی، نیز در این راستا مؤثر خواهد بود.

توسعه راهبردهای غنی‌سازی کار-خانواده: ضروری است راهبردهای مناسب برای غنی‌سازی کار-خانواده در آجا تدوین و دستورالعمل‌های اجرایی آن تهیه شود. این امر نه تنها به بهبود کیفیت زندگی پرسنل و خانواده‌های آنها کمک می‌کند، بلکه منجر به افزایش بهره‌وری، رضایت شغلی و حفظ نیروی انسانی متخصص در آجا می‌گردد. برنامه‌ریزی مأموریت‌ها و جابجایی‌ها با در نظر گرفتن شرایط خانوادگی پرسنل، ارائه خدمات پشتیبانی خانواده (مانند خدمات مشاوره‌ای و روانشناسی)، ایجاد مراکز کارآفرینی برای فرزندان کارکنان در سطح منازل سازمانی، و ترویج فرهنگ سازمانی حمایتی که به تعادل بین کار و زندگی خانوادگی کارکنان آجا اهمیت می‌دهد، از جمله اقدامات پیشنهادی در این زمینه است.

تحول در نظام جذب و نگاهداشت نیروی انسانی: با توجه به چالش‌های جمعیتی و کاهش جمعیت جوان کشور، تحول در نظام جذب و نگاهداشت نیروی انسانی آجا ضروری است. تدوین راهبرد جامع جذب، آموزش و نگاهداشت نیروی انسانی ماهر و متخصص در ارتش جمهوری اسلامی ایران، با بهره‌گیری از دانش نوین مدیریت منابع انسانی، می‌تواند راهکارهای مؤثری برای جذب و آموزش نیروی انسانی ماهر و متخصص برای نیروهای چهارگانه آجا ارائه دهد. جذب، نگهداشت و ارتقاء نخبگان: به منظور تأمین سرمایه انسانی متخصص مورد نیاز و آینده‌ساز سازمان آجا، ضروری است راهبرد جامع جذب، نگهداشت و ارتقاء نخبگان کشوری تدوین شود. ایجاد بانک اطلاعاتی جامع از نخبگان کشور، همکاری با دانشگاه‌ها و مراکز علمی برای شناسایی نخبگان و استفاده از شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌های دیجیتال برای شناسایی نخبگان از جمله اقدامات مؤثر در این زمینه است.

این راهبردها با تأکید بر تقویت بنیان خانواده، بهبود معیشت کارکنان، و جذب و نگاهداشت نیروی انسانی متخصص، می‌توانند به طور مؤثری به مقابله با چالش‌های جمعیتی و ارتقاء قدرت نظامی آجا و قدرت ملی کشور کمک کنند.

منابع

الف) منابع فارسی

- آشتیانی، محمدرضا. (۱۳۹۰). تبیین مؤلفه‌های نظری عوامل غیرفیزیکی تأثیرگذار بر توان رزمی نیروهای نظامی. *راهبرد دفاعی*، ۹(۳۲)، ۶۹-۱۰۹. <https://sid.ir/paper/194466/fa>
- ترکاشوند مرادآبادی، محمد و ایران نژاد، کلثوم. (۱۴۰۳). تحولات گذشته و چشم‌انداز آینده حجم و ترکیب سنی جمعیت در ایران تا افق ۱۴۲۰. *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۳(۱)، ۷-۳۳. doi: ۲۰۲۴.۲۱۱۸۵.۱۱۰۳/jssc.۱۰.۲۲۰۳۴
- جعفری نیا، عباس، اخباری، محمد، و مرادیان، محسن. (۱۳۹۸). تحلیل شاخص‌های قدرت نظامی واحدهای سیاسی-جغرافیایی در عرصه نظام بین‌الملل. *نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی (جغرافیای انسانی)*، ۱۱(۳)، ۴۴۵-۴۶۵.
- حسینی، حاتم، و بگی، بلال. (۱۳۹۳). تعیین‌کننده‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و جمعیت‌شناختی تمایلات فرزندآوری زنان همسردار مراجعه‌کننده به مراکز بهداشتی-درمانی همدان (۱۳۹۱). *مجله دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه (بهبود)*، ۱۱(۱) (پیاپی ۷۴)، ۳۵-۴۳.
- خالدی، حمیدرضا (۱۴۰۱)، امید به زندگی ۷۶ سال! این آمار از کجاست؟، مصاحبه با *روزنامه آرمان امروز*، ۱۲/۱۰/۱۴۰۱، لینک خبر: <https://www.pishkhan.com/news/279965>
- خانجانی مهدی و کارگر بهمن (۱۴۰۱)، نقش جمعیت در تولید قدرت ملی و ارتقاء اقتدار ملی، *دولت پژوهی ایران معاصر*، ۱۴۰۱، دوره: ۸، شماره: ۴، صفحات: ۳۵-۵۴، <https://www.sid.ir/paper/fa1362823>
- خانی، ریحانه و نصراللهی، زهرا. (۱۳۹۶). بررسی نقش عوامل مؤثر بر نوآوری (مقایسه کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه). *سیاست‌های راهبردی و کلان*، ۵(شماره ۱۸)، ۱-۲۵.
- ذکایی، محمد سعید (۱۳۸۵). *جوانان، جهانی شدن و مهاجرت‌های بین‌المللی: پژوهشی در میان‌نخبگان جوان*. [12 Feb 2006]. <http://www.Sid.Ir.> [Online]

- رستمی، محسن. (۱۴۰۱). تبیین رابطه تهدیدهای آمریکا با ابعاد اجتماعی-سیاسی تشکیل‌دهنده قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه علمی راهبردی دفاعی*، سال بیستم، شماره ۷
- زرقانی، هادی (۱۳۸۸)، *مقدمه‌ای بر قدرت ملی، مبانی، کارکردها، محاسبه و سنجش*، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی
- ساعی ارس، ایرج. (۱۳۸۸). جوانی جمعیت در ایران. *علوم رفتاری*، (۱)، ۱۱۵-۱۳۰. <https://sid.ir/paper>
- سلیمانی، محمد، کیانی، مهدی، و عابدی، ایمان. (۱۳۹۸). بررسی آثار فقر ذهنی بر تلقی انسان از منافع و هزینه‌های باروری (رویکرد درون دینی). *پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده*، (۱۶۷)، ۶۹-۴۹. [SID. https://sid.ir/paper/400495/fa](https://sid.ir/paper/400495/fa)
- صالحی عمران، ابراهیم (۱۳۸۴). بررسی نگرش اعضای هیئت علمی درباره دلایل مهاجرت نخبگان علمی به خارج از کشور. *نامه علوم اجتماعی دانشگاه تهران*، شماره پیاپی ۲۸، پاییز ۸۵.
- صیفوری طغرالجردی، بتول، حسنی درمیان، غلامرضا، مجدی، علی اکبر، و کرمانی، مهدی. (۱۳۹۸). رفتار باروری زنان ایران همگام با فرایند تحولات خانواده در سه دهه‌ی گذشته. *زن و جامعه (جامعه‌شناسی زنان)*، (۳)۱۰ (مسلسل ۳۹)، ۲۵۵-۲۷۵. [SID. https://sid.ir/paper/24111/fa](https://sid.ir/paper/24111/fa)
- طاووسی، محمود، مطلق، محمداسماعیل، اسلامی، محمد، حائری مهریزی، علی اصغر، هاشمی، اکرم، و منتظری، علی. (۱۳۹۵). فرزندآوری از دیدگاه شهروندان تهرانی: دلایل تمایل و عدم تمایل. *پایش*، (۶)۱۵، ۶۶۳-۶۶۸. [SID. https://sid.ir/paper/24111/fa](https://sid.ir/paper/24111/fa)
- طوسی، منیره و نعمت الهی، آذر، (۱۴۰۱) *مروری بر عوامل اجتماعی- اعتقادی و فرهنگی مؤثر بر فرزندآوری، همایش ملی رویکردهای علم‌مآمی و سلامت باروری در راستای جوانی جمعیت*، شیراز، <https://civilica.com/doc/1624141>
- عباسی، علی‌رضا (۱۳۹۳)، *رابطه قدرت و جمعیت، سایت تحلیلی خبری بولتن نیوز*، کد خبر: ۲۴۴۰۵۳، تاریخ انتشار: ۲۷ بهمن ۱۳۹۳
- علی‌آبادی، علی (۱۳۸۰). *بررسی اثرات جهانی شدن بر فرار مغزها در کشورهای جهان سوم*. پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی. دانشگاه علامه طباطبائی. تهران.
- فتحی، الهام (۱۳۹۹)، *نگاهی به گذشته، حال و آینده جمعیت ایران*، پژوهشکده آمار ایران، تهران، ۱۳۹۹، کد گزارش -۱-۱-۹۹-DE
- فروتن، یعقوب و بایزیدی، شادی. (۱۳۹۸). *ترجیحات شیعی - سنی باروری در ایران*.

جامعه‌پژوهی فرهنگی، ۱۰(۱۱)، ۵۱-۷۳. doi: 10.30465/scs.2019.4078

- کاظمی پور، شهلا. (۱۴۰۰). تغییرات فرهنگی و تحول خانواده معاصر با تأکید بر ازدواج و فرزندآوری. *مطالعات راهبردی/ارتباطات*، ۱۱(۱)، ۷-۲۲.
- متقی، سمیرا (۱۳۹۴). تأثیر عوامل اقتصادی بر مهاجرت در ایران؛ تأکید بر شاخص‌های درآمد و بیکاری. *سیاست‌های راهبردی و کلان* (۳ شماره ۱۱)، ۶۳-۷۴.
- مصطفی زاده، محمد، و عرب مازار، علی اکبر. (۱۳۹۷). تأثیر نهادهای حکمرانی بر مهاجرت بین‌المللی نیروی کار ایران. *سیاست‌گذاری اقتصادی*، ۱۰(۲۰)، ۱-۳۳.
- مهدی، محمد و حسینی، سید حسن و سالار نژاد، علی اصغر و اسفندیار، ولی الله، (۱۴۰۳)، جوانی جمعیت، توسعه اقتصادی و قدرت نظامی، <https://civilica.com/doc/2063427>
- نظامیوند چگینی، زهرا و سرایی، حسن (۱۳۹۲)، عوامل مؤثر بر مشارکت زنان شهر تهران در نیروی کار؛ مجله برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۱۵، صص ۴۵-۱.

منابع انگلیسی

- afshari, Z., & Kakavand, S. (2016). The impact of Gender inequality on growth, fertility, and Labor Productivity in Iran. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 14(2), 7-33. doi: 10.22051/jwsps.2016.2486
- Aligholi, M. (2016). The relationship between women's participation in the workforce and economic development in Islamic countries. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 14(2), 63-86.
- Brewster, K. L., & Rindfuss, R. R. (2000). Fertility and women's employment in industrialized nations. *Annual review of sociology*, 26(1), 271-296.
- Cao, X., Hou, Y., Zhang, X., Xu, C., Jia, P., Sun, X., ... & Wang, Y. (2020). A comparative, correlate analysis and projection of global and regional life expectancy, healthy life expectancy, and their GAP: 1995-2025. *Journal of global health*, 10(2).
- Cruces, G., & Galiani, S. (2007). Fertility and female labor supply in Latin America: New causal evidence. *Labour Economics*, 14(3), 565-573.
- Dabbs Sciubba, J. (2011). *The Future Faces of War: Population and National Security*, Santa Barbara: Praeger.
- Davis, K. (1958). Population and power in the free world. *Population Theory And Policy. Selected Readings*, 342-356.
- De la Rica, S., & Ferrero, M. D. (2003). The effect of fertility on labour force participation: the Spanish evidence. *Spanish Economic Review*, 5(2), 153-172.
- Espenshade, T. J., Guzman, J. C., & Westoff, C. F. (2003). The surprising global variation in replacement fertility. *Population Research and Policy Review*, 22(5), 575-58.
- Garnett, J. (2021). *The role of military power. In Contemporary Strategy*, Routledge.
- Gerland, Patrick, Hertog, sara, Wheldon, Mark C & Kantorova, Vladimira (2022), *World Population Prospects 2022: Summary of results*, July 2022, Publisher: United Nations ISBN: 978-92-1-148373-4
- Goldstone, J. A. (2002). Population and security: How demographic change can lead to violent conflict. *Journal of international affairs*, 3-21.
- Hendershot, G. E. (1973). Population size, military power, and antinatal policy. *Demography*, 10(4), 517-524.
- Heuveline, P. (2022). Global and national declines in life expectancy: An end-of-2021 assessment. *Population and development review*, 48(1), 31-50.

- Kotyrló, E. (2020). Impact of modern information and communication tools on international migration. *International Migration*, 58(4), 195-213.
- Kutscher, G. (1983). The Impact of Population Development on Military Manpower Problems: An International Comparison. *Armed Forces & Society*, 9(2), 265-273.
- Lappegård, T., Neyer, G., & Vignoli, D. (2021). Three dimensions of the relationship between gender role attitudes and fertility intentions. *Genus*, 77, 1-26.
- Libicki, M. C., Shatz, H. J., & Taylor, J. E. (2011). *Global demographic change and its implications for military power*. Rand Corporation.
- Mearsheimer, J. J. (2021). The inevitable rivalry: America, China, and the tragedy of great-power politics. *Foreign Affairs*, 100, 48.
- Organski, A. F., & Kugler, J. (1977). The costs of major wars: the phoenix factor. *American Political Science Review*, 71(4), 1347-1366.
- Oyekan, S. O. (2015). The role of orientation in youth empowerment for national development. *European Journal of Social Science Education and Research*, 2(4), 297-310.
- Poutvaara, P. Population Ageing And Migration 1. In *The Routledge Handbook of the Economics of Ageing* (pp. 735-756). Routledge.
- Ridge, M., & Smith, R. (1991). UK military manpower and substitutability. *Defence and Peace Economics*, 2(4), 283-293.
- Rosen, S. P. (1995). Military effectiveness: Why society matters. *International Security*, 19(4), 5-31.
- Rotenberg, S. (2022). Priority Groups in Population Policies. In *International Handbook of Population Policies* (pp. 681-697). Cham: Springer International Publishing.
- Sarfi, M., Sarfi, T., Aris, S., Zohouri, M., & Aeini, B. (2023). Religion and migration: An Iranian survey. *Migration Letters*, 20(S4), 470-480.
- Sauvy, Alfred (1969), *General Theory of Population*. New York: Basic Books
- Stonawski, M., Skirbekk, V., Hackett, C., Potančoková, M., Connor, P., & Grim, B. (2015). Global population projections by religion: 2010–2050. In *Yearbook of international religious demography 2015* (pp. 99-116). Brill.
- Stycos, J. M. (1971). Ideology, Faith and Family Planning in Latin America. *Studies in Public and Private Opinion on Fertility Control*. (McGraw Hill, New York, 1971).
- Vandermeer, J. H., & Goldberg, D. E. (2013). *Population ecology: first principles*. Princeton University Press.
- Wang, Y. (2021, December). The greatest factors affecting life expectancy: A research based on different continents and countries. In *2021 3rd International Conference on Machine Learning, Big Data and Business Intelligence (MLBDBI)* (pp. 531-541). IEEE.

پایگاه‌های اینترنتی

- <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?locations=IR>
- <https://fararu.com/fa/news/672889/>
- www.srtc.ac.ir/
- <https://www.ft.com/content/909e0958-54e6-42ec-b879-0fcfe49deb62>
- <https://www.statista.com/statistics/970761/life-expectancy-at-birth-in-iran-by-gender/>
- <http://population.un.org/wpp/accesse>